

ΠΥΡΓΟΙ — TURRES

DE

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ

Plângerea țăranilor din Chora Dagei împotriva abuzurilor autorităților locale romane, păstrată pe o inscripție descoperită în săpăturile de la Histria¹, pomenește numele unei așezări de pe teritoriul histrian: (οἱ ἐκ τοῦ λεγομένου) Λαικοῦ Πύργου. Acest toponim, tradus de editor prin „cei din numitul Turn al Lailor”, a fost pus în legătură cu construcția de *burgi* și *praesidia* „ob tutelam provinciae Thraciae”, atestată în timpul domniei lui Antoninus Pius. Sub amenințarea incursiunilor barbarilor care atacau dinspre nordul Mării Negre, măsurile de întărire a limesului Traciei, luate în timpul lui Antoninus Pius, ar fi cuprins și litoralul dobrogean. Așezarea, întemeiată de lai undeva pe litoral, ar fi fost folosită mai târziu de stăpânirea romană ca punct strategic, fiind construit aici un turn de pază. Această interpretare, dată mai întâi de S. Lambrino², a fost adoptată de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat într-un context sau altul de istoria Dobrogei romane și ea apare și în studiul lui G. Forni despre limesul roman³, învățatul italian fiind totuși de părere că nici una din aceste fortificații nu era direct legată de organizarea limes-ului. În acest sens citează un pasaj din comentariul lui L. Robert referitor la explicația dată de S. Lambrino inscripției dobrogene mai sus-amintite. L. Robert sugera în treacăt că „turnul” din Laikos Pyrgos poate fi înțeles independent de sistemul roman de fortificații, așa cum se întâmpla în anumite sate și domenii din lumea antică⁴.

Drept fortificații minore de coastă au fost interpretate și „turnurile” din *vicus Turris Muca* (...) și *Stratonis (Turris)*⁵. V. Pârvan, ocupându-se de zidul cetății Tomis, lega numele așezării *Turris Muca* (...) de

¹ I. Stoian, SCIV, 2, 1951, 2, p. 137—157 (cf. J. și L. Robert, Bulletin Épigraphique 1958, 341); idem, Dacia N.S., 3, 1959, p. 369—390 (J. și L. Robert, Bulletin Épigraphique, 1961, 426).

² S. Lambrino, *Mélanges Marouzeau*, 1948, p. 326 și 342—343; R. Vulpe, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 738—739; I. Stoian, Dacia, N.S., 3, 1959, în special p. 385, 389.

³ G. Forni, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, IV, fasc. 34—40, Roma, 1959 — 1962, art. *Limes*, col. 1 091 sqq.

⁴ Bulletin Épigraphique, 1949, 109: „Il nous semble qu'il put s'agir de «tours» indépendantes d'un système romain de fortifications, comme on en connaît dans maint domaine et maint village du monde antique (le raisonnement de la page 334 deviendrait bien plus simple)”.

⁵ R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 143; Al. Suceveanu, într-un articol tratând despre apărarea litoralului dobrogean în epoca imperială (RRH, 13, 1974, 2, p. 217—238), consideră aceste „turnuri” ca făcând parte din sistemul unitar al unui presupus limes roman maritim: „... ce *pyrgos* — *turris* représente sans doute une fortification typique pour un limes — que les autorités militaires romaines ne pouvaient en tout cas ignorer, si ce n'était même leur propre œuvre ... Mentionons du reste que la même situation se présente à *vicus Turris Muca* ... et, peut-être aussi, à *Stratonis Turris*, au sud de Tomis ...” (p. 229).

numele unuia din turnurile zidului de incintă al cetății Tomis ridicat de tracul Muca (...) ⁶.

Presupunerea că în timpul lui Antoninus Pius ar fi executat lucrări de fortificare a litoralului dobrogean, asemănătoare cu cele efectuate în Tracia ⁷, în sine plauzibilă, nu este sprijinită de nici un document. „Turnurile” din toponimele dobrogene nu aduc o dovadă în acest sens. Inscripțiile care ni le fac cunoscute pomenesc așezări rurale ale căror nume arată că acolo existaseră cindva „turnuri” cu caracter civil: turnul lailor sau al lui Laikos, turnul lui Muca (...) și turnul lui Strato. La data gravării inscripției din Chora Dagei și mai exact, atunci cînd Antonius Hiberus, guvernatorul din anii 135—139, a hotărît limitarea obligațiilor sătenilor față de *cursus publicus*, „turnul” din Laikos Pyrgos era o amintire a unor realități mai vechi, păstrate în numele așezării.

În antichitatea clasică și elenistică, *pyrgoi* denumeau construcții rurale destinate exploataării agricole, precum și adăpostirii oamenilor și vitelor în caz de primejdie. Aceste edificii erau răspîndite în toate ținuturile din bazinul Mediteranei și ele constituiau o serie arhitectonică bine definită ⁸. În papiri *pyrgos* desemna o clădire servind pentru locuit și exploatare agricolă, dar oferind și adăpost în caz de primejdie ⁹. Din unele descrieri antice reiese că o fermă grecească la țară era compusă dintr-o casă de locuit (οικία), o curte (αὐλή) și un turn (πύργος) ce servea pentru păstrarea grînelor, ca locuință pentru sclavi și ca atelier. Asemenea complexe, compuse dintr-o curte, o casă și un turn, au fost descoperite în săpături arheologice în sudul Atticii și în insule, la Thasos,

⁶ V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, ARMSI, ser. a II-a, 37, 1914—1915, p. 432—433: „... tracul Muca ... a ridicat unul din turnurile zidului de incintă al cetății Tomis pe latura dinspre Anadolchioi din propriile sale mijloace și pe viitorime a rămas turnul numit după dînsul: Turris Mucaporeos ori — traleos. Satul cu organizație romană, vicus, întemeiat lîngă Tomis dinspre această parte, ... s-a numit după turnul cel mai apropiat al cetății, care tocmai fusese clădit, vicus Turris Muca ...”. Această reconstruire a fortificațiilor tomitane V. Pârvan o data în vremea lui Nero. Mai târziu, V. Pârvan a renunțat la această lectură, propunînd vicus „Durremuca” (*Histria*, VII, p. 99, n. 1).

⁷ Cf. inscripțiile: *Imp. Caes. T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius p.p., trib. pot. XVIII, cos. IIII, burgos et praesidia ob tutelam provinciae Thraciae fecit curante C. Iulio Commodo Orfitiano leg. Aug. pr. pr. per fines col. Fl. Deull. burgos et praesidium* (Izvestiia Sofia, 4, 1926—1927, p. 107, nr. 31 AnnĖp, 1927, 49); *Imp. Caes. T. Ael. Hadrian. Antoninus Aug. Pius, p.p., trib. pot. XV, cos. III, praesidia et burgos ob tutelam provinc. Thraciae fecit curante C. Gallonio Fron(t)one Q. Marcio Turbone, leg. Aug. pr. pr., per fines civitatis Serd(ice)nsium regione Dyptens(ium), praesidia n. III, burgi n. XII, pruri n. CIX* (V. Beșevliev, *Epigrafski Prinosti*, Sofia, 1952, p. 33—35 AnnĖp, 1957, 279); ... *per fines civitatis Marcianopolitanorum, regione Gelegetiorum in propinquo phruri n. ...* (M. Mircev, *Izvestija Varna*, 12 1961, p. 15, nr. 14); ... *ἡ πόλις Βιζυρῶν κατεσκεύασεν τοὺς πύργους διὰ ἐπιμελητῶν Φέρμου Αὐλοπύργου καὶ Αὐλοκένθου καὶ Πάξου Ἰακίνθου εὐτυχεῖτε* Arkeologia ve etnografia Dergisi, 4, 1940, p. 76 sq. AnnĖp, 1951, 257); *burgos et praesidia ob tutelam provinciae Thraciae fecit curante C. Gallonio Frontone. Q. Marcio Turbone elgato Aug. pr. pr. per fines civitatis Traianensium regione ...*, burgi, n. XI, praesidia ... (Chr. Buiukliev, *Arheologija Sofia*, 6, 1964, 1, p. 29—33).

⁸ P. Grimal, *Les maisons à tour hellénistiques et romaines*, MEFRA, 56, 1939, fasc. 1—4, p. 28—59.

⁹ Cf. Fr. Preisigke, *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden*, II, s.v. *Pyrgos*; idem, *Die Begriffe πύργος und στέγη bei der Hausanlage*, Hermes, 54, 1919, p. 423—432.

Naxos, Siphnos, Andros¹⁰. De obicei, etajul superior al acestor turnuri servea ca hambar, iar la parter se păstra vin în amfore, ulei în *pythoi*, și tot acolo se desfășura o parte din activitatea femeilor din serviciul fermei, adeseori sclave.

La Teos *pyrgoi* erau fermele aristocrației agrare care a monopolizat și și-a împărțit pământurile cetății¹¹. Diviziunea în loturi s-a făcut de la întemeiere, iar numele „turnurilor” păstrau numele primilor proprietari. Este interesant că printre aceste nume se află și nume „barbare” ale vechilor locuitori băștinași din hinterlandul orașului (de ex. τοῦ Δάδδου πύργος). La Xenophon, *Anabasis*, VII, 8,8 sqq., *pyrgos* apare întrebuițat în același sens cu *thyrsis*, pentru fermele în care trăiau persanii bogați și pentru reședința lui Seuthes (Anabasis, VII, 2,21). În documentele din Asia Mică termeni echivalenți cu *pyrgos* sînt *tetrapyrgion*, *baris* (de ex. în textele relative la arendarea unor pămînturi în Laodiceea), *choria*, toate cu sensul de ferme rurale. Mai tîrziu, numele comun pierzîndu-și

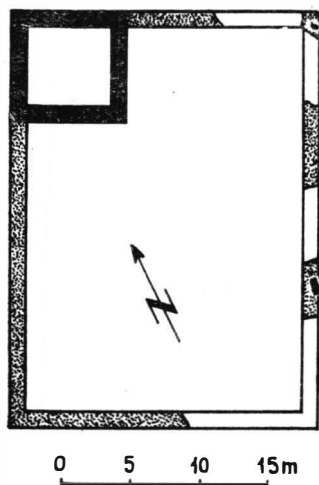

Fig. 1. Planul unei ferme cu turn la Tasos (după John H. Young, *Hesperia*, 25, 1956, 2, p. 139, fig. 7).

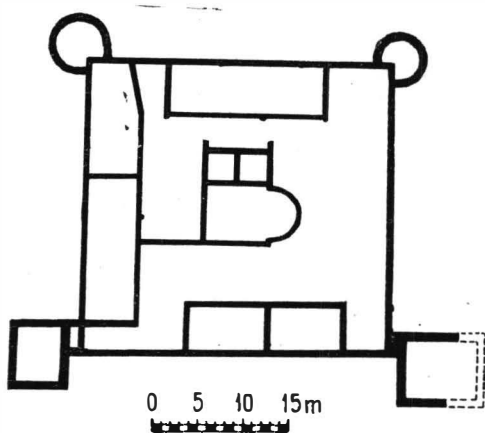

Fig. 2. Planul unei villa fortificate de la Orladovci, Bulgaria, secolul al IV-lea (după D. P. Dimitrov, *Studia in Honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 695, fig. 4).

semnificația de la început a devenit nume propriu și numeroase orașe din Asia Mică sînt cunoscute cu numele Baris ori Pyrgos¹².

În Africa și Spania „turnurile” au fost la originea satelor și a orașelor. Aici ele serveau și pentru apărare, în special cele de pe litoral¹³.

¹⁰ Vezi discuția detaliată pentru *pyrgoi* în Attica și insulele grecești la J. H. Young, *Studies in South Attica*, *Hesperia*, 25, 1956, 2, p. 122—146; D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus*, part. XII, *Domestic and public architecture*, Baltimore, 1946, p. 31, n. 97; p. 81, n. 8; p. 413, n. 56.

¹¹ D. W. S. Hunt, *Feudal survivals in Ionia*, *JHS*, 67, 1947, p. 68—76. Pentru etimologia termenului *Pyrgos*, vezi P. Kretschmer, *Glotta*, 22, p. 100 sq.

¹² *Pyrgos*, *baris* și alți termeni cu sens echivalent în documentele din Asia Mică sînt explicați la C. B. Welles, *Royal Correspondence in the hellenistic period*, New Haven, 1934, p. 320—321; L. Robert, *Gnomon*, 31, 1959, p. 669—670.

¹³ Cf. P. Grimal, *op. cit.*, la n. 8.

Arheologic, asemenea „turnuri” au fost atestate și în Tracia. La Seuthopolis, Dragojnovo, ele repetă în linii generale planul fermelor rurale cunoscute sub numele de *pyrgoi* din diverse părți ale lumii antice și ale căror tradiții constructive s-au perpetuat până în epoca romană târzie. Prezența lor în Tracia încă din secolul al V-lea î.e.n. a fost considerată ca un element ce încadrează cultura materială a tracilor în civilizația lumii grecești din bazinul mediteranean¹⁴.

În nordul Pontului, în teritoriile orașelor grecești, fermele cu turn erau nucleele exploatării loturilor agricole. Cercetările arheologice din peninsula Heraklea au arătat că teritoriul orașului Chersones era divizat în loturi de cca 3,90 – 4,50 ha, fiecare lot avînd o fermă. Acestea ocupau o suprafață de cca 2 000 m² și aveau un plan asemănător, în general, o

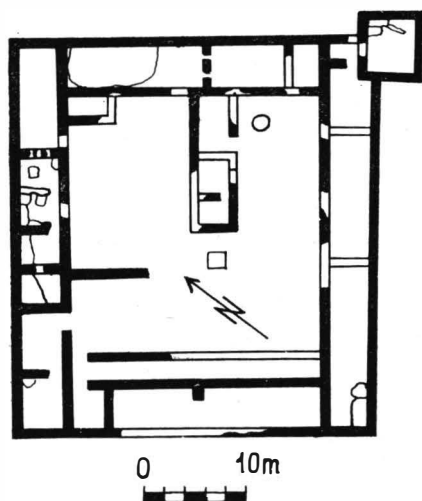

Fig.3. Fermă din secolul al II-lea î.e.n. din teritoriul orașului Chersones (după J. Pečirka, *Ricerche storiche ed economiche in memoria di Corrado Barbagallo*, I, Neapole, 1970, fig. 10).

curte centrală cu încăperi de locuit, grajduri și alte construcții legate de activitatea fermei, precum și turnul, care nu lipsea de la nici una din fermele cercetate și care avea aceeași funcție ca turnurile din fermele din alte regiuni ale lumii grecești¹⁵. Din materialul ceramic descoperit în ruine s-a dedus că fermele acestea erau unități de producție (predominau amforele pentru transportul vinului) și nu construcții cu caracter militar. Complexe asemănătoare au fost descoperite la Mirmekion, Tiritaka și pe muntele Temir¹⁶.

¹⁴ D. P. Dimitrov, *Sur les villas fortifiées et les résidences chez les Thraces à l'époque pre-romaine*, în *Studia in honorem Acad. Decev*, Sofia, 1958, p. 683–701; I. Welkow, *Dragojnovo, Ein thrakisches Siedlungszentrum*, *Izvestija Sofia*, 1955 (Serta Kazarowiana, II), p.85–94.

¹⁵ S. F. Strjeletskij, *Klery Hersonesa Tavriceskogo*, *Hersonesskii Sbornik*, 6, 1961, în special p. 109–113; Jan Pečirka, *Country estates of the polis of Chersonesos in the Crimea*, *Ricerche storiche ed economiche in memoria di Corrado Barbagallo*, I, Neapole, 1970, p. 459–477.

¹⁶ I. T. Kruglikova, *Recherches sur les territoires ruraux du Bospore Européen*, SA, 1, 1957 p. 217; idem, *KSKiev*, 1957, 7, p. 83–85; V. Gaidukievich, *La villa rustica fortifiée de Timir-Gora*, SA, 7, 1941, p. 45–60.

Revenind la „Laikos Pyrgos”, socotim că, asemenea numeroșilor *pyrgoi* din lumea antică, trebuie încadrat în categoria așezărilor rurale născute în jurul unei ferme aparținând inițial unui mare proprietar, probabil cetățean al Histriei, și al cărui nume vechi a fost păstrat. De aceea, citim numele satului „Laikou Pyrgos” (Λαϊκοῦ Πύργος), adică turnul lui Laikos, nu așa cum a fost citit și tradus de primul său editor, „Turnul lailor” sau „Turnul laic”. Contextul inscripției nu se opune lecturii noastre, căci în inscripție numele satului este pomenit la genitiv : οἱ ἐκ τοῦ, λεγομένου Λαϊκοῦ Πύργου după cum și în alte inscripții, *pyrgos* apare precedat de numele proprietarului la genitiv, τοῦ Δάδδου πύργος, τοῦ Φιλαίου Πύργος la Teos, Stratonis Turris, Turris Muca [poreos ori — traleos] și Neoptoleμου Pyrgos pe țărmul de vest și nord al Pontului.

Expresia λεγόμενος a fost înțeleasă de editor ca indicind o dată apropiată a construirii turnului de aceea a redactării documentului. Studii de toponomastică greacă arată însă că numeroase toponime apar introduse prin participiul λεγόμενος, fără ca din această expresie să rezulte vreo indicație cronologică. Cităm aici observațiile preliminară de toponomastică greco-egipteană ale lui N. Calderini¹⁷, care arată că aproape a zecea parte a toponimelor atestate în documentele din Egipt sînt introduse prin participiul λεγόμενος. Domeniile date în ipotecă, menționate într-o inscripție din Aphrodisias, apar și ele introduse prin λεγόμενος ori καλούμενος¹⁸.

Întocmai ca satul Λαϊκοῦ Πύργος, vicus Turris Muca ... a avut la origine o *villa* fortificată a unui proprietar rural, tracul Muca [por sau — tralis], de la care ulterior s-a extins numele asupra întregii așezări dezvoltate în jurul său. Așezări care s-au născut în jurul unui domeniu și care-și trag numele de la fostul proprietar al acestuia sînt frecvente în Dobrogea în epoca romană ; amintim aici *vicus* Quintionis, *vicus* Secundini, *vicus* Celeris, *vicus* Narcissiani, *vicus* Clementiani. Pe litoral, itinerariile antice menționează și alte așezări cu nume compus de tipul Λαϊκοῦ Πύργος, și anume, Stratonis Turris, localizată între Tomis și Callatis, probabil la Capul Tuzla¹⁹ și Neoptoleμου Pyrgos, lângă Tyras, al cărei nume a fost legat de activitatea navarchului lui Mithradates, Neoptolemos²⁰. În lumina celor discutate mai sus, socotim mai probabil că numele așezării deriva de la numele proprietarului „turnului”, adică a domeniului, aparținînd unui grec din Tyras.

Rezultatul acestei analize este că seria de așezări dobrogene ce poartă numele de Turris ori Pyrgos erau așezări vechi ce au fost întemeiate în epoca preromană în teritoriile orașelor grecești în jurul unor ferme rurale,

¹⁷ A. Calderini, *Alcuni rilievi preliminari di toponomastica greco-egizia*, Eos, vol. 48, 1957, 3 (Symbolae R. Taubenschlag dedicatae, III), Warszawa, p. 67—76.

¹⁸ L. Robert, *La Carie, II, Le plateau de Tabai et ses environs*, Paris, 1954, p. 232—234.

¹⁹ J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum. Historische Landschaftskunde*, Sarajewo, 1911, p. 69; R. Vulpe, HAD, București, 1938, p. 62—63; H. Slobozianu, Materiale, 5, 1959, p. 735—738; D. M. Pippidi, DID I, București, 1965, p. 148—149, n. 40.

²⁰ D. B. Selove, *Tira i Mitridat Eupator*, VDI, 2, 1962, p. 95—102; legătura dintre *pyrgoi* și domenii rurale apare evidentă și în toponimul Σαλτουπύργος pomenit de Procopius, *De Aedificiis*, 132, 12, cf. V. Besevliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De Aedificiis”*, Amsterdam, 1970, p. 125, dar și I. I. Russu, *Cercetări de lingvistică*, 16, 1971, 1, p. 106, unde derivă numele Salto din tracicul Saldo.

construite după un tip arhitectonic răspândit în întreaga lume din jurul bazinului mediteranean. În epoca romană, *pyrgoi* numiți în inscripțiile dobrogene reprezentau elemente intrate în componența numelor unor așezări ce n-aveau nici o legătură cu fortificațiile de-a lungul limes-ului roman.

ΠΥΡΓΟΙ—TURRES

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ortsnamen Laikos Pyrgos, vicus Turris Tuca... und ähnliche aus Inschriften der römischen Dobrudscha werden so erklärt, daß *pyrgos* und *turris* ursprünglich einen im ganzen Mittelmeerraum auf Landgütern verbreiteten Wirtschafts- und Wohngebäudetyp bezeichneten, nach dem die um das betreffende Gut entwickelte Ortschaft benannt worden ist. Diese Türme können keinesfalls mit eventuellen Verteidigungswerken eines römischen Limes an der Küste in Zusammenhang gebracht werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Grundriß eines Wirtschaftsgebäudes mit Turm aus Thasos (nach John H. Young, *Hesperia*, 25, 2, 1956, S. 139, Abb. 7).

Abb. 2. Grundriß einer befestigten *villa* von Orlandovci, Bulgarien (nach D. P. Dimitrov, *Studia in Honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, S. 695 Abb. 4).

Abb.3. Wirtschaftsgebäude aus dem 2. Jh. u. Z. aus dem Territorium von Kersosnes (nach J. Pečirka, *Ricerche storiche ed economiche in memoria di Corrado Barbagallo*, I, Napoli, 1970, Abb. 10).